

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340+001

Л. В. Міхневич*,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії права
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

ДЕРЖАВНЕ (КОНСТИТУЦІЙНЕ) ПРАВО РАНЬОГО РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ (1920–1930 рр.)

Здійснено аналіз наукових розробок викладачів-конституціоналістів правових факультетів інститутів народного господарства Києва, Харкова та Одеси; встановлено творчі здобутки цих учених як співробітників наукових установ ВУАН і науково-дослідних кафедр права.

Ключові слова: юридична наука, державне право, конституція, суверенітет, федералізм, національне питання, громадянство.

Осуществлен анализ научных разработок преподавателей-конституционалистов правовых факультетов институтов народного хозяйства Киева, Харькова и Одессы; установлены творческие достижения этих ученых как сотрудников научных учреждений ВУАН и научно-исследовательских кафедр права.

Ключевые слова: юридическая наука, государственное право, конституция, суверенитет, федерализм, национальный вопрос, гражданство.

The analysis of scientific developments of teachers-constitutionalists of legal faculties of institutes of the national economy of Kyiv, Kharkiv and Odessa is executed; creative achievements of these scientists are established as employees of scientific institutions of VUAN and research departments of law.

Key words: legal science, state law, constitution, sovereignty, federalism, national question, citizenship.

---

*Mikhnevych L.V., Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.), Associate Professor (Docent), Professor of the Theory and History of Law Department in Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

STATE (CONSTITUTIONAL) LAW OF THE EARLY SOVIET PERIOD (1920–1930).

Постановка проблеми. У 1920-х рр., з огляду на інтенсивний розвиток радянського законодавства, досить активно розвивалися правові дослідження. Формування радянської науки державного права в той час мало свої особливості. З одного боку, виділився окремий напрям наукових пошуків, прихильники якого в основі радянського права бачили революційні ідеї, які кардинально відрізнялися від буржуазної науки державного права. З іншого, лібералізація суспільно-економічних відносин у період непу дозволила виокремити інший, поміркованіший напрям розвитку державно-правової проблематики. Його прихильники не відкидали позитивних надбань як російської дореволюційної, так і західноєвропейської науки та вважали необхідним їх використання для радянських державотворчих процесів. Тож у той час досліджувалися найрізноманітніші проблеми державного права, зокрема, загальні питання теорії державного права (предмет, методи, джерела, система, відносини), теорія конституціоналізму і конституції, національне питання, проблеми суверенітету, устрою держави, районування, правове становище радянських органів, громадянство, права та свободи людини.

Отже, для розвитку сучасної юридичної науки конституційного права корисним може стати переосмислення та врахування досвіду теоретичного та практичного розв'язання правових проблем, а історичний матеріал може бути корисним у нормотворчій діяльності, застерігаючи від повторення помилок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія науки державного права радянського періоду була предметом досліджень у численних працях українських учених як у контексті розвитку вузівської юридичної науки й історії правових академічних установ, так і як аналіз здобутків окремих учених-конституціоналістів. Праці київських юристів були в центрі уваги автора цієї статті [1]. Але науковий доробок учених трьох українських наукових центрів раннього радянського періоду комплексно не вивчався.

Постановка завдання. Тож метою публікації є висвітлення досвіду наукової праці конституціоналістів ранньої радянської доби, аналіз провідних напрямів їх конституційно-правових досліджень, індивідуальних творчих здобутків, що сприятиме відновленню історичної справедливості та поверненню до наукового обігу їх творчої спадщини.

Основні результати дослідження. Насамперед зауважимо, що правові наукові дослідження у 1920–1930 рр. велися на правових факультетах вишів і в правничих установах Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН). Вузівську юридичну науку представляли викладачі-юристи Київського (далі – КІНГ), Харківського (далі – ХІНГ) та Одеського (далі – ОІНГ) інститутів народного господарства. Вони ж були й співробітниками ВУАН і науководослідних кафедр «Проблеми сучасного права» (діяла при ХІНГ) та «Сучасних правових проблем» (діяла при ОІНГ), тим самим формуючи академічну юридичну науку. Тож аналіз творчих здобутків конституціоналістів раннього радянського періоду буде здійснено в межах діяльності цих установ.

Серед юристів КІНГ до розв’язання проблем державного права зверталися професори В. І. Бошко, Л. С. Карум, В. Ф. Яновський, Р. М. Бабун, Б. А. Ландау. Водночас більшість із них працювали в Комісії радянського права ВУАН, у Правничому товаристві ВУАН, у Київському відділенні Українського юридичного товариства (далі – УЮТ) та в Комісії з вивчення державного устрою і права східних країн при Київській філії Всеукраїнської асоціації сходознавства (далі – ВУНАС).

Так, кілька праць В. І. Бошка розкривають зміст і юридичну природу права на існування, права на працю, результати праці тощо. Розглядаючи право на існування, він схилився до думки, що його констукція має включати поняття «гідного», а не лише «необхідного» існування. Тобто це суб’єктивно-публічне право, де кожний член суспільства може вимагати гідних умов існування, а держава зобов’язана надати ці умови. І тут важливим є зв’язаність права на гідне існування і обов’язку держави його забезпечити. Держава має діяти не за принципами «милості і милостині», а за принципами права, які визначаються не станом державних фінансів, а потребами людини. Саме тому змістом права на існування є вимога, щоб кожна людина мала не лише засоби для існування (їжу, одяг, житло) і умови для фізичного відпочинку, а й можливості на гідне дозвілля для свого духовного удосконалення [2, с. 243]. І хоча В. І. Бошко вважав, що повного впровадження права на гідне людське життя неможливо досягти, все ж він пропонував включати це право в декларацію невід’ємних і невідчужуваних прав людини і всіляко забезпечувати його реалізацію.

Також учений аналізував державно-правові погляди Л. М. Толстого, вивчав професійний рух залізничників, діяльність їхніх

професійних спілок і преси. Цікавився дослідник проблемами національної політики, зокрема вивчав права національних меншин у контексті аналізу зарубіжної літератури. Звертає на себе увагу й більш пізня праця вченого «Суверенітет Радянської України» (Київ, 1948), в якій він висловився щодо визначення понять «суверенітет», «гарантії зовнішньої незалежності держави», «суверенітет федерацій». Зауважимо, що попри зовнішній пафос, виражену класову риторику, з якою написана ця праця, та щедре цитування Й. В. Сталіна та А. Я. Вишинського більш ґрунтовний її аналіз дає підстави говорити про неабияку сміливість ученого і його прогресивні погляди. Навіть у назві праці, правознавець використав термін «Україна» та назвав її суверенною державою. Показовою є висловлена ним думка, що не формальна можливість держави встановлювати правові норми, а повна економічна та політична самостійність і незалежність від будь-якої влади як усередині, так і за межами держави є ознаками суверенітету [3, с. 189].

Кілька оригінальних праць з державного права залишив Л. С. Карум. У період розроблення нової конституції УСРР він висловив свої думки щодо становища та державних прав республіки [4]. Визначаючи вхід УСРР до складу СРСР як незалежної договірної республіки з «обмеженим суверенітетом», автор вбачав необхідним закріпити у власній конституції її державні права як члена федерації та встановити суверенне право на свою територію. Л. С. Карум обґрунтував статус української мови. Критикував обмеження прав національних меншин, вбачаючи в цьому порушення рівності націй. Учений аналізував конституцію і в критичній рецензії на книгу О. Л. Маліцького «Советская Конституция». Як член Київської філії ВУНАС долучився до вивчення конституцій країн Сходу.

Питання федералізму вчений вивчав у праці «Марксові та Енгельсові погляди на федерацію» (Київ, 1928). Він розкрив теоретичні основи та визначив хронологію виникнення термінів «федерація», «союз держав», «союзна держава». Автор дійшов висновку, що загалом федерація властива та необхідна для багатонаціональної держави. Однак, крім класичних форм федерації, існують і «перехідні» до унітаризму, але всі вони можуть бути демократичними республіками. Основна ідея полягає в тому, що унітарна держава з автономними провінціями притаманна однонаціональній державі, а федерація – багатонаціональній або про-

сторовій державі. Л. С. Карум вважав, що федерація можлива за наявності двох умов: децентралізація (автономія) та існування органу представництва від земель [1, с. 159].

Певною мірою ці проблеми досліджували й інші правники КІНГ. Темі федералізму свій виступ «Унитаризм и федерализм в Германской конституции 1919 г.» у засіданні Правничого товариства ВУАН присвятив В. Ф. Яновський, він же досліджував поняття унітаризму та федералізму в працях німецьких учених. Визначення місця України в «союзі держав» і співвідношення понять «союз держав», «союзна держава» та «унітарна держава» на марксистських позиціях відстоював Р. М. Бабун. Він стверджував, що форма організації СРСР і правовий стан України в його складі не може підпадати ні під одну існуючу концепцію форми держави. Саме тому, відносини союзних республік вивели нову політичну форму державності, засновану на колективному суверенітеті. Ще в дореволюційний час кілька робіт з питань парламентаризму та автономізму підготував Б. А. Ландау, а в радянську добу він вивчав сутність держави, парламентської республіки, заснованої на національному суверенітеті в праці «Учення Б. О. Кістяківського про державу» [1, с. 159].

Дослідження державно-правових проблем здійснювали й харківські юристи, насамперед, у рамках діяльності секції публічного права науково-дослідної кафедри «Проблеми сучасного права», а також у секції державних наук правового семінару підвищеного типу ХІНГ і як члени УЮТ. Зокрема питаннями державного права цікавилися М. І. Палієнко, О. Л. Маліцький, О. Р. Гюнтер, М. Ф. Матвієвський, О. Ф. Євтихієв, І. В. Сухоплюєв та аспіранти В. К. Дябло, Г. В. Александренко, О. М. Одарченко, Г. О. Соколовський, І. Л. Рахмілевич, М. М. Романюк.

Наукова спадщина М. І. Палієнка досить відома сучасникам. У Харківському юридичному університеті ім. Ярослава Мудрого в 2014 р. була видана бібліографія вченого, а професор І. Б. Усенко уточнив її, нарахувавши 50 оригінальних праць. Однак обидва бібліографічні списки є неповними і мають бути доповнені щонайменше двома роботами. Так, у 1922 р. у третьому номері журналу «Наука на Україні» була опублікована стаття вченого «Новейшая эволюция государственно-правовых форм» та замітка про науку в Росії. Загалом доробок М. І. Палієнка ранньої радянської доби містить статті, замітки та рецензії, розкидані по різних періодичних виданнях. Питанню федералізму приділив учений

увагу в праці «Конфедерация, федерация и Союз Советских Социалистических Республик» (Харків, 1923), де спробував розкрити зміст федерації як форми державного устрою і виділити її відмінні від конфедерації ознаки. Правознавець, усупереч тодішній доктрині радянського федералізму, визнавав основною ознакою федеративної держави відсутність права виходу з її складу окремого суб'єкта федерації.

Загальнотеоретичне значення має цікава і сьогодні актуальна праця «Учение о природе государства и его единстве в современном государствоведении» (Харків, 1927). Окрему розвідку він присвятив суверенітету – «Проблема суверенитета современной державы» (Харків, 1929), де, виклавши власну незалежну точку зору на питання суверенітету, дотримався офіційної установки – використав ідеї класової теорії права. М. І. Палієнко дослідив найрізноманітніші теорії суверенітету, акцентуючи увагу на вченні Ж. Бодена. На його думку, вся історія суверенітету – це боротьба двох концепцій: суверенітету як «надправної абсолютної влади» і як правної, тобто суверенної у формах і межах права. Він стояв на позиціях представників конституційної правової держави, які відкидали «абсолютність влади» як ознаку суверенітету. Власне під суверенітетом він розумів певний стан зверхності та незалежності державної влади. Тобто однією із важливих ознак суверенітету вважав не абсолютну, а найвищу владу, яка визначена і обмежена правом у межах державної території. Він був переконаний, що не існувало і не існує абсолютного суверенітету, адже допускається обмеження державної влади внутрішніми законами та міжнародним правом. Іншою важливою ознакою суверенітету професор визнавав незалежність держави. Важливо, що він розмежував поняття «незалежність держави» та «державна незалежність», і вважав, що лише повний суверенітет варто розуміти як незалежність держави.

Особливо варті уваги думки правознавця стосовно подальшої долі суверенітету. Він заперечував ідею повного його зникнення. Адже поступова втрата суверенітету слабкими державами, на думку вченого, призведе до зосередження цього суверенітету у невеликої кількості сильних держав. Але водночас, у результаті національної боротьби пригноблених країн за державну самостійність відбувається процес формування нових суверенних держав. І цей процес є постійним. А відтак, стверджував учений, су-

веренітет як явище соціально-політичного життя буде існувати, доки існуватиме держава [5, с. 37].

Ще одна тема, до якої звертався вчений, – це право громадянства. Цьому питанню він присвятив щонайменше 5 робіт. Професор брав участь у законопроектній роботі, зокрема, в підготовці Конституції УСРР 1929 р. У 1930 р. він був обраний академіком ВУАН та очолив Комісію радянського права та будівництва, де продовжував розробляти питання громадянства.

Не менш авторитетним ученим був відомий радянський судовий діяч, заступник голови, а згодом голова УЮТ, професор О. Л. Маліцький. Частина його праць торкалася питань радянського державного будівництва. Це, насамперед, книги «Советская Конституция» (Харків, 1924) та «Советское государственное право. Очерки» (Київ, 1926). Він редагував «Собрание Советских конституций и конституционных актов» (Харків, 1928). Предметом його досліджень було й питання суверенітету союзних республік. У статті «Союз ССР и суверенитет союзных республик» вчений розглядав принципи суверенітету (добровільність, рівноправ'я республік, право вільного виходу із союзу). Він доводив, що право вільного виходу із союзу не є показником суверенітету, а прихованим наміром, який по суті не може бути реалізований і суперечить історичній тенденції трудящих класів об'єднуватися. Вчений критикував погляди про потенційний суверенітет радянських республік і відстоював позицію їх обмеженого суверенітету. Окремі доповіді за цією тематикою професор прочитав в УЮТ. Також він готував огляди зарубіжних публікацій про радянську конституцію, кілька робіт присвятив державному праву іноземних країн, зокрема, досліджував президентську кризу у Франції та домініони Великобританії. В 1928 р. проголосив доповідь про правові основи організації сільських рад у СРСР [6].

У галузі державного права працював і професор О. Р. Гюнтер. Він захистив дисертацію на тему «Советская власть и советская конституция. Опыт юридико-идеологического анализа», що була першим дослідженням цієї тематики у радянській державі. В окремій статті вчений вивчав Конституцію УСРР та інші радянські конституції, де аналізував особливості побудови влади та поділ функцій радянських органів держави та союзних республік. Спеціальну працю «Борьба в природе и право человека на существование» (Владикавказ, 1922) дослідник присвятив праву на існування.

Предметом наукових досліджень М. Ф. Матвієвського було питання історичних та юридичних підвалин об'єднання з УСРР всіх українських земель (Галичини, Буковини, Закарпатської України) [7, арк. 39]. Він досліджував суверенітет України (спеціальна праця опублікована у другому випуску збірника науково-дослідної кафедри). Вдалося відшукати й кілька його творів про проблеми зміни конституції та про радянське державне будівництво.

Державному праву була присвячена праця М. Й. Рейхеля «Союз Советских Социалистических республик. Очерк конституционных взаимоотношений советских республик» (Харків, 1925. Ч. 1), де він вивчав проблеми організації та діяльності радянської держави як федерації та обґрунтував тезу про стійкий і рівноправний союз усіх народів і національностей СРСР.

Серед інших харківських учених, що зверталися до державно-правової тематики, варто назвати професора О. Ф. Євтихієва. Окрему увагу він присвятив молдавській конституції, піддав аналізу виборчі права в радянських конституціях і в часопису «Вісник радянської юстиції» опублікував кілька статей про особливості польської та німецької юстиції, зокрема, про конституційний трибунал Польщі. Кілька робіт І. В. Сухоплюєва теж торкалися питань державного права. Він вивчав свободу совісті у конституціях зарубіжних країн. Ним була підготовлена ґрунтовна рецензія на книгу «Конституция СССР и РСФСР в вопросах и ответах».

Заслуговують уваги й розвідки молодих харківських дослідників. Варто згадати про вклад у розвиток конституційної юстиції аспіранта, а з часом відомого радянського конституціоналіста В. К. Дябло. Після переїзду до Москви він захистив дисертацію «Судебная охрана конституций в буржуазных государствах и в Союзе ССР» (Москва, 1928). Його судження, зокрема, ідея перетворити Верховний суд СРСР в орган конституційного контролю, були доволі прогресивними, а в тогочасних умовах і досить сміливими. Вчений написав ще низку праць про судовий конституційний контроль. Однак його роботи були піддані суцільній критиці, адже радянська влада не мала на меті розвивати засади правової держави.

Актуальні й праці аспіранта Г. В. Александренка, згодом відомого фахівця державного права. Він вивчав юридичну природу автономій, вніс значний вклад у дослідження проблем теорії і практики федералізму. Його виступ у семінарі підвищеного типу ХІНГ «К вопросу о государственно-правовой природе советских

автономных республик» був опублікований у першому збірнику праць кафедри. Кафедра рекомендувала до друку і його книгу «Автономні республіки та автономні області в Союзі РСР» (Харків, 1928). Не менш цікавою була кваліфікаційна доповідь ученого «Районування в СРСР та національне питання». Він став її автором підручника «Конституція УСРР і СРСР» (Харків, 1928, 1929).

Аспірант О. М. Одарченко вивчав конституції східних країн, зокрема, роль нижньої палати парламенту та основні права громадян. Результатом цих дослідів стала, виголошена в 1927 р. у засіданні кафедри, доповідь «Основные права граждан в восточных конституциях», яка згодом була опублікована у другому випуску збірника кафедри.

Під керівництвом М. І. Палієнка аспірант Г. О. Соколовський вивчав радянську конституцію і конституцію Німеччини. Він прочитав кілька доповідей «Основные формы государственного строя на Западе», «Автономный или федеративный союз государств», «Формы народного представительства», «Экономическое развитие и государственный строй», «Карл Маркс и его учение», «Экономическая теория концентрации капитала», «Новейшие течения исторического материализма», «Сущность и значение Советской конституции», «Первая французская революция и ее экономические причины». За дорученням кафедри в 1924 р. підготував теми «Учения о существе государства» та «Воззрения Генриха Кунова о государстве» [8, арк. 89]. Далі дослідник вивчав еволюцію радянської державно-правової думки, зокрема, зміни основних засад конституції і повної реорганізації принципів управління на місцях і в низових осередках органів влади. Він активно працював у секції державного права правового семінару ХІНГ (був її секретарем) і виступив з доповіддю «Федерация как форма государственного устройства». Щоправда його друківаних праць відшукати не вдалося.

Не були опубліковані й розвідки аспіранта І. Л. Рахмілевича про право Швейцарії, Німеччини і СРСР. У засіданні кафедри в 1924 р. він доповідав про федералізм [8, арк. 89], а в засіданні секції державного права правового семінару ХІНГ – про державний і економічний лад Київської Русі. У межах предмету дослідження секції аспірант М. М. Романюк підготував повідомлення «Взаемини союзной державы та її членів» [9, с. 122].

Наукові здобутки одеських державознавців В. В. Сокольського, О. С. Мулюкіна, О. Я. Шпакова, П. М. Толстого значно скро-

мніші. Так, іменитий учений В. В. Сокольський працював на правовому факультеті ОІНГ нетривалий час і, маючи поважний вік, напевно вже не вів активних наукових пошуків і не залишив відповідних наукових праць.

Доктор державного права О. С. Мулюкін теж лише один 1921/22 н. р. викладав в ОІНГ. Коли постало питання про утворення науково-дослідної кафедри «Сучасних правових проблем», він зголосився стати її дійсним членом і розробляти питання публічного права. Щоправда вже у 1922 р. учений був заарештований і висланий за межі країни, тож до роботи на кафедрі так і не приступив. Не відомо й про його наукові праці за цей період.

Професор О. Я. Шпаков, відомий дослідник історії церковно-державних відносин, за радянської влади працювати у сфері своїх наукових інтересів, зрозуміло, не міг. Тому в рукописах залишилася його «История секуляризации церковных имуществ в Новгороде при Иване III». Спеціальних робіт із державного права в радянський час учений теж не публікував. Хоча відомо про його науковий виступ у засіданні Одеського відділення УЮТ за темою «Турецкая конституция 1924 р., ее история, анализ та значение» [10, с. 365].

У галузі державного права працював П. М. Толстой. У дореволюційний час, навчаючись у Вищій школі соціальних наук у Парижі, він відвідував семінар професора М. М. Ковалевського, а згодом, у Німеччині, працював у семінарі державознавства професора Г. Еллінека. Вже тоді П. М. Толстой підготував низку праць, зокрема, і з питань державного права. Він вивчав проблеми свободи друку, обмеження виборчих прав у зв'язку із судимістю, парламентаризм та ін. У радянський час він писав про статус союзної держави, революційну законність, районування, прочитав в Одеському відділенні УЮТ за цією тематикою доповіді «От РСФСР до СССР», «Проблема революционной законности», «Про районування». Є архівні дані про підготовку ним до друку конспекту лекцій із державного права СРСР [11, арк. 8].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, слід визнати, що проблеми, які піднімали у своїх працях конституціоналісти 1920–1930-х рр. і нині залишаються актуальними та потребують ґрунтовних досліджень. Урешті звернення до наукової спадщини вчених минулого може дати відповіді на дискусійні й сьогодні питання суверенітету, федералізму та автономізму, проблем державотворення, сутності державної влади, статусу державної мови, національного питання, правового становища громадян тощо.

Список використаних джерел

1. *Міхневич Л. В.* Розвиток юридичної науки і освіти в Київському комерційному інституті – Київському інституті народного господарства (1906–1930 рр.). – К.: КНЕУ, 2011. – 286 с.
2. *Міхневич Л.В.* Право на існування в дослідженні професора В. І. Бошка // «Конституція і державотворення: національні традиції та світовий досвід»: матеріали XXX Міжнар. істор.-прав. конф. 4–6 липня 2014 р., м. Чернігів. – К., 2014. – С. 239–245.
3. *Міхневич Л.В.* Ідея суверенітету України в радянську добу (за працею професора В. І. Бошка) // Збірник наукових праць «Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова». Серія 18. Економіка і право. Вип. 27 – 2015. – С. 187–192.
4. *Карум Л. С.* До проекту засад (поділу першого) нової конституції УСРР // Наукові записки Київського інституту народного господарства. – 1928. – Т. IX. – С. 1–22.
5. *Міхневич Л.В.* Погляди М.І. Палієнка на проблеми суверенітету // Поняття та категорії юридичної науки. Зб. наук. праць. Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 лист. 2014 р.) / за заг. ред. Н. М. Пархоменко, М. М. Шумило. – К.: Ніка-Центр, 2014. – С. 34–37.
6. *П.Т.* В Харьковской научно-исследовательской кафедре «Проблемы современного права» // Вестник советской юстиции. – 1928. – № 11-12. – С. 360–363.
7. Отчет о занятиях аспиранта кафедры «Проблемы современного права» по отделу «Государственное право» // ЦДАВОВ. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 292.
8. Отчет руководителя научно-исследовательской кафедры Проблемы современного права проф. В. М. Гордона // ЦДАВОВ. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 476.
9. *П.Т.* В Харьковской научно-исследовательской кафедре «Проблемы современного права» // Вестник советской юстиции. – 1928. – № 4. – С. 122–125.
10. В Одесском отделении УЮРО // Вестник советской юстиции. – 1926. – № 8–9. – С. 364–366.
11. Curriculum vitae и перечень научных трудов профессора П. М. Толстого // ДАОО. Ф. 129. Оп. 1. Спр. 79.

References

1. *Mikhnevych L.V.* (2011). The development of legal science and education at the Kiev Commercial Institute – Kyiv Institute of National Economy (1906-1930). Kyiv (in Ukr.).
2. *Mikhnevych L.V.* (2014). The right to exist in the study of Professor V.I. Boschka. «Konstituzhiya i derzhavotvorenniy: nashionalni tradizhii ta

svitoviy dosvis»: materialy XXX Mizhnar. istor.-prav. konf. (Constitution and state creation: national traditions and world experience. Materials of the XXX International Historical and Legal Conference), 239–245. (in Ukr.).

3. Mikhnevych L.V. (2015). The idea of Ukraine's sovereignty in the Soviet era (by the work of Professor V.I. Boschka). *Zbirnik naukovich praz «Naukoviy chasopis NPU imeni M.P. Dragomanova». Seriy 18. Ekonomika i pravo. (Collection of scientific works «Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov»), 27, 187–192. (in Ukr.).*

4. Karum L.S. (1928). To the draft principles (division of the first) of the new constitution of the Ukrainian SSR. *Naukovi zapiski Kievskogo institutu narodnogo gospodarstva. (Scientific notes of the Kiev Institute of National Economy), IX, 1–22. (in Ukr.).*

5. Mikhnevych L.V. (2014). M.I. Palienko's views on the problems of sovereignty. *Ponyattya i kategorii yuridicnoi nauki. Materialy V mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Concepts and categories of legal science. Materials of the V International Scientific and Practical Conference), 34–37. (in Ukr.).*

6. P.T. (1928). In Kharkov Research Department «Problems of Modern Law». *Vestnik sovetskoy ystizhii. (Bulletin of Soviet Justice), 11–12, 360–363.*

7. *Report on the lessons of the post-graduate student of the department «Problems of modern law» in the department «State Law». July 26 – December 15, 1924. Retrieved from Central State Archive of Supreme Authorities and Government of Ukraine (hereinafter – CSASAGU). Found 166, Description 4, Sheet 292 (in Rus.).*

8. *Report of the head of the research department of the problem of modern law prof. V.M. Gordon. November 1, 1921 – October 7, 1925. CSASAGU. Found 166, Description 2, Sheet 476. (in Rus.).*

9. P.T. (1928). In Kharkov Research Department «Problems of Modern Law». *Vestnik sovetskoy ystizhii. (Bulletin of Soviet Justice), 4, 122–125. (in Rus.).*

10. In the Odessa branch of the Ukrainian Law Society (1926). *Vestnik sovetskoy ystizhii. (Bulletin of Soviet Justice), 8-9, 364–366. (in Rus.).*

11. *Currukulium vitae and the list of scientific works of Professor P.M. Tolstoy. October, 1923. Odessa State Archives. Found 129, Description 1, Sheet 79. (in Rus.).*